

**Textos
i Estudis
de Cultura
Catalana**

261

Marinela Garcia Sempere,
Antoni Mas i Miralles i
Joan M. Perujo Melgar (Ed.)

FLOS SANCTORUM
o VIDES DELS SANT'S PARES

Legenda aurea en català

VOLUM II-1

Publicacions de l'Abadia de Montserrat
2023

Aquest llibre ha estat publicat amb la col·laboració
de la Fundació Abadia de Montserrat 2025

FUNDACIÓ ABADIA DE MONTSERRAT, 2025

[Projecte d'investigació FFI2017-83950-P]

Primera edició, maig de 2023
© Marinela Garcia Sempere, Antoni Mas i Miralles,
Joan M. Perujo Melgar, 2023

La propietat d'aquesta edició és de
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
Ausiàs Marc, 92-98 – 08013 Barcelona
ISBN: 978-84-9191-266-8 (volum II - 1)
ISBN: 978-84-9191-216-3 (obra completa)
Dipòsit legal: B. 5110-2023
Imprès a Gráficas Rey

Disseny de la coberta: Jordi Avià

ÍNDEX

SIGLES	5
[54/64] <i>Del trobament de la santa Vera Creu</i>	7
[55/65] De sent Johan <i>ante portam Latinam</i>	19
[56/66] De les ledanies	21
[57/67] Com Nostre Senyor se'n puyà al cel	28
[58/68] Con lo Sant Espirit vench sobre ls apòstols	44
[59/69] De sent Jordià	65
[60/Ø] De sent Ponç	66
[61/Ø] De sancta Quitèria	75
[62/70] De la entrepretació del nom de sent Nereus et Exileus	86
[63/71] De la entrepretació del nom de sent Pranchasi	89
De les festes qui són enfre lo temps de peregrinació	92
[64/72] De la entrepretació del nom de sent Urbà	93
[65/73] De sancta Patronilla	95
[66/74] De sent Pere, exorcista	97
[67/75] De la entrepretació del nom de sent Prim e de sent Felician	100
[68/76] De la entrepretació del nom de sent Barnabàs	102
[69/Ø] De sent Anthoni de l'orde dels frares menors	109
[70/77] De la entrepretació del nom de sent Victus	113

[71/78]	De la entrepretació del nom de sent Quírich	116
[72/79]	De sancta Marina, verge	118
[73/80]	De la entrepretació del nom de sent Gervasi e Protasi.	120
[74/81]	De la entrepretació del nom de sent Johan Babtista	125
[75/82]	De sent Johan e de sent Pol	139
[76/83]	De sent Leó, pape	144
[77/84]	De la entrepretació del nom de sent Pere	147
[78/85]	De le entrepretació del nom de sent Pol.	165
[79/86]	De set frares	182
[80/88]	De sancta Theodora	184
[81/89]	De la entrepretació del nom de sancta Margarita	190
[82/90]	De sent Elexi.	195
[83/91]	De santa Praxedis.	201
[84/92]	De la entrepretació del nom de sancta Maria Magdalena	202
[85/93]	De la entrepretació del nom de sent Apollinari	217
[86/94]	De le entrepretació del nom de sancta Cristina	221
[87/95]	De la entrepretació del nom de sent Jacme, apòstol	225
[88/Ø]	De sent Feliu e de sent Cugat	238
[89/96]	De la entrepretació del nom de sent Christòfol	246
[90/Ø]	De sancta Clara	253
[91/97]	De VII frares durmens	271
[92/98]	De la entrepretació del nom de sent Nazari	277
[93/99]	De sent Faliu, pape.	283
[94/100]	De sent Suplici e de sent Faustí	284

SIGLES

Text català

- P = ms. Espagnol 44, Bibliothèque nationale de France, París.
- B = ms. 713, Biblioteca de la Universitat de Barcelona, Barcelona.
- E = ms. N-III-5, Biblioteca d'El Escorial, Madrid.
- V = ms. c.174 L, Arxiu episcopal de Vic, Vic.
- M = cod. LXXXVIII, Real Academia de la Historia, Madrid.
- i* = incunable de 1494, Johan Rossebach, Barcelona.

Text llatí

- A = ms. C 240 inf., Biblioteca Ambrosiana, Milà.
- C = ms. M 76 sup., Biblioteca Ambrosiana, Milà.
- E = Elat = ms. A 17 inf., Biblioteca Ambrosiana, Milà.
- V = Vlat = ms. 1229, Biblioteca Universitària, Pàdua.
- g = edició del text llatí de T. Graesse, 1845.
- L = edició del text llatí de G. Paolo Maggioni, 1998, 2007.

La numeració dels capítols en l'estudi introductori correspon a la del text llatí L.

Cada capítol va numerat amb el número que correspon a E, seguit de la numeració en el text llatí L.

Quan les sigles llatines V i E duen asterisc, indica una intervenció en la redacció de l'autor.

Volem agrair a les biblioteques següents les facilitats que ens han donat en totes les visites per a poder consultar els manuscrits:

- Real Biblioteca del Monasterio de San Lorenzo de El Escorial
- Biblioteca de Fons Antic de la Universitat de Barcelona
- Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic
- Biblioteca de la Real Academia de la Historia, Madrid
- Bibliothèque nationale de France, París

També agraïm a la Real Biblioteca del Monasterio de San Lorenzo de El Escorial l'autorització per a reproduir diferents pàgines del manuscrit que il·lustren la nostra edició.

Recordem que part de la informació enciclopèdica de les notes contextuals prové de Càmara (2013), a qui regraduem, una vegada més, la seua autorització per a reproduir-les ací.

Lo trobament de la Santa Creu [és dit per so car en aytal dia la crou fo atrobada. E]² fo atrobade per Sech³ en paradís terrenal, segons que dejús se recompta; e fo atrobade per Salamó [en lo mont de Libani; e per la regina de Saba en lo temple de Salomó];⁴ e per los jueus en lo rech de la aygua;⁵ e⁶ per santa Alena en Monti Calvari.⁷

Lo atrobament de la Sancta Creu fo fet cc anys après de la resurrecció de Jhesuchrist. És legit en l'Avengeli de Nicodemus que, con Adam fos malalt, son fill En Sech anà a les portes de paradís terranal e demenà que hom li donàs de l'oli del fust de misericòrdia⁸ ab què untàs son pare per ço que guarís, al qual aparech l'àngel Michael, qui li dix: «No vulles treballar ne plorar per ço que ages [de l'oli]⁹ del fust de misericòrdia! On, sàpies que no-n pots aver en naguna manera sinó quant seran complits v milia D anys», jatsie que de Adam entrò a la passió de Jhesuchrist fossen pessats v milia CCIII¹⁰ anys.^b

Lig-se en altra loch que l'àngel li aparech ab hun ramallet d'arbre e manà-li que-l plantàs en lo munt de Libano. E lig-se en una altra istòria dels grechs¹¹ que l'àngel li donà del fust de què pecà Adam e dix-li que, quant levaria¹² fruyt, son pare seria sanat. E, quant En Sech se'n fo tornat, ell trobà son pare mort, e plantà l'arbre [en lo vas de son pare]¹³ e

1. *Del trobament de la santa Vera Creu] De l'atrobament de la sancta Crou P, Del trobament de la sancta Creu Bi, De nomine L.* Com hem dit, en E manca la part inicial d'aquest capítol, fragment que editem a partir de V (f. 174v-177r).

2. *és dit per ... atrobada. E] és dit per ço com en tal dia la sancta creu fonch trobada i, dicitur quia tali die crux inuenta fuisse refertur L (1).* Editem segons P.

3. *Sech] Seth, fill de Adam i, Seth L (1).*

4. *en lo mont ... Salomó] in Libano, a regina Saba in Salomonis templo L (2).* Editem segons P.

5. *en lo rech de la aygua] in aqua piscine L (2).*

6. *e] et hodie L (2).*

7. *Om. De inventione sancte Crucis L. Om. PBi.*

8. *l'oli del fust de misericòrdia] oleum misericordie L (4).*

9. *de l'oli] om. i, oleo L (6).* Editem segons P.

10. *cciii] ccxxxii P, cxc et xxxiii L (6).*

11. *en una altra istòria dels grechs] In quadam uero hystoria Grecorum licet apocrypha L (8).*

12. *levaria] faceret L (8).*

13. *en lo vas de son pare] om. i, super tumulum patris L (9).* Editem segons P.

feu-se aquí molt gran, e¹⁴ aquí visqué entrò al temps de Salamó.¹⁵ E, quant Salamó viu ten bell arbre, ell lo feu tallar e menà que hom lo mesés en sa casa.¹⁶ Mas, segons que diu En Johan Belet, no s'i poch bonament allogar allí ne en nangun altra logar que no fos breu ho lonch.¹⁷ Per què los mestres, molt hirats, lo faeren foragitar; del¹⁸ qual arbre fo feta palancha¹⁹ sobre hun lach per ço que hom ne passàs. On, com la regina de Saba, per hoir²⁰ la saviesa de Salamó, volgués pensar per aquell lach,²¹ ella viu en sperit que-l Salvador del món devia ésser penjat en aquell fust, per què no volch passar sobre lo fust, ans lo ahorà humilment. Lig-se²² que la regina²³ dix a Salamó que en aquell fust devia ésser penjat hun hom per la mort del qual seria destroyt lo regna dels jueus. Per què Salamó lo feu levar de-quell loch e feu-lo metra sots terra.²⁴ Aprés, fo aquí fet un pou en què los maximeus^{25c} levaven los sacrificis, en lo qual axia aygua de la qual eren molts hòmens guarits.²⁶ E diu-se que en lo temps de la passió de Jhesuchrist lo dit fust nedà desús; e, quant los jueus lo viren, mantinent lo preseren e faeren-ne creu a Jhesuchrist. Fo de III maneres de fust, ço és, de palme e d'oliver e de ciprer e de cedra.²⁷

14. e] om. V, et L (10). Restituim la conjunció segons L.

15. Om. *Vtrum autem hec uera sint, lectoris iudicio relinquatur, cum in nulla chronica nec hystoria autentica ista legantur* L (11). Om. PBi.

16. sa casa] la casa d'en Salt P, domo saltus L (12).

17. Om. *si quando uero secundum loci exigentiam ipsam rationabiliter decurtassent, adeo breuis uidebatur quod omnino incongrua habebatur* L (14). Om. PBi.

18. del] de V. Editem segons P.

19. fo feta palancha] ut esset pons L (15).

20. per hoir] cum venisset audire L (16).

21. lach] loch VPi, lacum L (16). Esmenem la lliçó segons L.

22. Om. *In hystoriis tamen scholasticis* L (17). Om. PBi.

23. Om. *predictum lignum regina Saba in domo saltus uidit; cumque ad domum suam rediisset* L (17-18). Om. PBi.

24. sots terra] in profundissimis terre uisceribus L (19).

25. maximeus] Nathinei uel subdiacones L (20).

26. Om. *non solum ex descensu angeli, sed etiam ex uirtute ipsius ligni traditur ibidem* L (21). Om. PBi.

27. Om. *Vnde dicitur: ligna crucis palma, cedrus, cypressus, oliua. In cruce enim fuit hec quadruplex differentia lignorum, scilicet lignum erectum, lignum transuersum, tabula superposita et truncus cui crux erat infixa uel, secundum Gregorium Turonensem, tabula transuersa que fuit sub pedibus Christi, unde quodlibet horum potuit esse alicuius predictorum. Hanc differentiam lignorum uidetur apostolus innuere cum dicit: 'Ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis que sit longitudo, latitudo, sublimitas et profundum'. Que uerba Augustinus doctor egregius sic exponit: 'Id est crucem, inquit, domini, cuius latitudo dicitur in transuerso ligno quo extenduntur manus, longitudo a terra usque ad ipsam latitudinem, quo*

Aquell preciós fust estech sots terra cc anys e més. Fo atrobat per santa Alena,²⁸ mare de Costantí,^d l'emperador, en aquesta manera. En aquell temps s'ajustaren gran multitut de barbres costa lo flum qui és apellat Danuvi,²⁹ qui volien pessar lo flum e volien subjugar totes les regions de-llí entrò a sol ixent. E, con Costantí o sabé, ell ajustà grans companyes e pesà-se'n³⁰ costa lo flum Denuvi. Mas com los barbres³¹ pessassen lo flum, Costantí fo molt espaordit, per ço com viu que lo sendamà se mesclarien ab ell. Per què en la sagüent nit lo despertà l'àngel e amonestà-lo que gardàs ensús ves lo cel. E, axí com ell gardave lo cel, ell viu lo senyal de la creu, qui fo fet de molt clare lum. E avie-y aquest títol escrit ab letres d'or sobre ci, dient: «Per aquest senyal vençràs». E mantinent ell fo confortat per celestial visió. On ell feu fer lo senyal de la creu³² e menà que hom lo li aportàs denant.³³ E, axí com ell vench devant sos enamichs, ell los feu tots fugir e ocís-ne molt gran multitut. E, adonchs, Costantí apellà tots los seus bisbes dels temples e demenà de qual déus era lo senyal, on ells li resposeren que res no-n sabien. Enaprés, alguns christians vengueren a ell qui li ensenyaren lo misteri³⁴ de la creu e la fe de la Trinitat molt plenàriament.³⁵ Per què ell creech molt perfetament en Jhesuchrist e fo batiat per N'Euzebi,^e papa.³⁶ E aquell Costantí fo pare de Costantí,³⁷ qui-s convertí per sent Silvestra. On, mort lo pare, lo fill,³⁸ per la victòria del pare e³⁹ per virtut de la Santa Creu, ell tramès sa mare, Na Elena, en Jherusalem per ço que cercàs la creu, segons que dejús és recomptat.

a manibus infra totum corpus affigitur, altitudo a latitudine usque sursum cui adheret caput, profundum uero quod terre infixum absconditur. Quo signo crucis omnis actio christiana describitur: bene operari in Christo et ei perseueranter inherere, sperare celestia, sacramenta non profanare L (25-32). Om. PBi.

28. *santa Alena*] *Helena* L (33).

29. *Danuvi*] *Nuvi* EV, *Danubium* L (34). Editem segons P.

30. *pesà-se'n*] *pa(u)sà's* PB, *posà's* i, *collocauit* L (35).

31. *barbres*] *barbarorum* *crescente* *multitudine* L (36).

32. *lo senyal de la creu*] *similitudinem* *crucis* L (40).

33. *denant*] *ante suum exercitum* L (40).

34. *misteri*] *ministeri* V, *mester* PB, *misterium* L (42). Editem segons i.

35. *plenàriament*] *plenerament* P.

36. Om. *uel, secundum quosdam libros, a Cesariensi episcopo sacrum baptismum suscepit. Sed in hac hystoria multa ponuntur quibus contradicit hystoria tripartita et ecclesiastica et uita sancti Siluestri et gesta pontificum Romanorum* L (43-44). Om. PBi.

37. *E aquell Costantí fo pare de Costantí] sed fuit Constantius pater ipsius Constantini, sicut in aliquibus hystoriis inuenitur* L (45).

38. *lo fill*] *Constantinus* L (47).

39. *e*] om. i, *quam* L (47).

*La istòria,*⁴⁰ *emperò, recompta que aquella victòria fo feta en altra manera; car troba's aquí [que, con]*⁴¹ *En*⁴² *Manxeli*^s *[esvasís l'emperi de Roma, Constantí hac batala ab En Maxensi]*⁴³ *costa lo pont d'En Albano,*^{44h} *al qual Costantí feu oració a Déu que li donàs lo seu ajutori.*⁴⁵ *E viu*⁴⁶ *en lo cel, ves orient, lo senyal de la*⁴⁷ *creu resplandir en manera de foch, e viu àngels qui li dixeren: «O, Costantí, ab aquell senyal vençràs».*⁴⁸ *Per què, adonchs, En Costantí, molt alegre, se'n tornà, e fo molt sagur que agués victòria. E feu-se fer lo senyal de la creu*⁴⁹ *en lo seu front e una senyera ab lo senyal de la creu,*⁵⁰ *e-n la mà dre-ta*⁵¹ *ell portave una creu molt resplandent d'or.*⁵² *E pregà Nostre Senyor que defenes l'emperador de Roma dels seus enamichs e que li donàs victòria sens escampament de sanch.*⁵³

*E Maxensi*⁵⁴ *manà escampar les naus per lo flum e que vingúessan costa lo pont.*⁵⁵ *[Mas, con En Costantí s'acostés al flum, En Maxensi li venc en contre cuytossament]*⁵⁶ *ab companya, e menà que los altres lo*

40. *istòria]* Ystòria eclesiàstica P, *Hystoria tamen ecclesiastica* L (48).

41. *que, con]* Editem segons P.

42. *En]* per V. Editem segons P.

43. *esvasís l'emperi ... Maxensi]* *vench ab sos exèrcits i, Romanum imperium inuasisset, Constantinus imperator cum Maxentio conflicturus aduenit* L (49). Editem segons P.

44. *lo pont d'En Albano]* *lo pont en Albino* PB, *pontem Malbinum* L (49).

45. *al qual Costantí ... ajutori]* *On con el fos mot ansiós P, Cum igitur anxius multum esset et pro sibi mittendo auxilio ad celum oculos crebro leuaret* L (50).

46. *viu]* *uidit per soporem* L (50).

47. *la]* *la* re V.

48. Om. *Et, ut dicitur in hystoria tripartita, dum Constantinus quid hoc esset miraretur, Christus nocte superueniente eidem apparuit cum signo quod uidit in celo iussitque ut fieret eius signi figuratio que faceret auxilium in congressibus preliorum* L (52). Om. PBi.

49. Om. *quod in celo uiderat* L (53). Om. PBi.

50. *una senyera ab lo senyal de la creu]* *uexilla militaria in signacula crucis transformat* L (53).

51. *mà dre-ta]* *mà* PB, *manu dextra* L (53).

52. *una creu molt resplandent d'or]* *auream crucem* L (53).

53. *E pregà Nostre ... sanch]* *Post hoc dominum exorauit ne dexteram suam quam signo munierat salutari cruore sanguinis Romani maculari permetteret, sed sine sanguinis effusione uictoriam sibi de tyranno prestaret* L (54). *sens escampament de sanch]* *ses escampament de sanc dels seus enemichs* PB.

54. *Maxensi]* *Maximi* V, *Maxentius* L (55). Editem segons P.

55. *E Maxensi manà ... pont]* *Maxentius autem iussit nauibus ad decipulam compositis fluium sterni et suppositis pontibus exequare* L (55).

56. *Mas, con En ... cuytossament]* *Cum autem iam Constantinus ad fluium appropinquaret, Maxentius in occursum ... uelocius* L (56). Editem segons P.

saguissen. E, ab poca companya, ell pujà lo pont; e,⁵⁷ vençut, ell caech en lo flum. On Costantí fo reebut per totes les gents. E lig-se en una crònica⁵⁸ que Costantí no crech ladonchs perfetament ne-s batià; mas, après algun temps, ell viu aquella visió de sent Pere e de sent Paul, e adonchs ell se betià per sent Silvestra, papa. E fo guarit de la labrosia e creech en Jhesuchrist perfetament. Per què tramès la sua mare, Na Elena, en Jherusalem que cercàs la creu de Jhesuchrist.⁵⁹ E, quant vench en Jherusalem, ella feu venir devant si tots los savis⁶⁰ de Jherusalem e de tota aquella regió. Fo aquella Alene, segons que diu sent Ambròs, ostalera,⁶¹ en aquestes paraules: «Aquesta ostalera⁶² fo ajustade per muller a En⁶³ Costantí lo Veyll, qui puxes fo emperador. E fo bona ostalere, e aquella qui ten diligentment querec⁶⁴ la gripia del Senyor e les altres coses qui a ell servien». ⁶⁵

E, quant los jueus hoïren que ella los apellave, espaordits, ells dixeren entre ells mateys:

—Per què us pensats que la regina nos fassa apellar e denant ella ajustar?

57. Om. *decipula qua Constantinum decipere uoluit* L (57), e aquí ell sperà Costantí e aquí combateren-se e i. Om. PB.

58. crònica] *chronica satis autentica* L (58).

59. Om. *Ambrosius tamen in epistola de obitu Theodosii et hystoria tripartita dicunt quod in ultimis constitutus baptisma suscepit, baptismum differens ut posset in Iordanis flumine baptizari. Hoc idem dicit Ieronimus in chronica. Certum est autem quod sub Siluestro papa christianus effectus est; utrum autem baptismum distulerit in dubium uertitur unde de illa legenda sancti Siluestri quo ad plura similiter dubitatur. Hec igitur hystoria de inuentione crucis que in ecclesiasticis hystoriis inuenitur, cui etiam consonant chronice, uidetur esse magis autentica quam illa que per ecclesias recitatur. Constat enim multa ibidem esse que non consonant ueritati, nisi forte quis uellet dicere ut superius dictum est, quod non fuit Constantinus, sed Constantius pater eius; quod tamen multum autenticum non uidetur, licet in quibusdam ultramarinis hystoriis sic legatur* L (59-65). Om. PBi.

60. savis] *Iudeorum sapientes* L (66).

61. Om. *sed propter eius pulchritudinem Constantius eam sibi coniunxit* L (67). Om. PBi.

62. ostalera] *osdalera* P, *stabulària* i, *stabulariam* L (68).

63. a En] *en* V.

64. querec] *creech* V, om. i, *requisiuit* L (69). Editem segons P.

65. E fo bona ... servien] *Bona stabularia que tam diligenter presepe domini requisiiuit; bona stabularia, que illum stabularium non ignorauit qui uulnera curauit a latronibus uulnerati; bona stabularia que maluit omnia extimare stercora ut Christum lucrifaceret; ideo illam Christus de stercore leuauit ad regnum* L (69-72). Om. *Alii uero asserunt et in quadam chronica satis autentica legitur quod ipsa Helena fuit filia Cohelis regis Britonum; quam Constantius in Britanniam ueniens, cum esset unica patri suo, duxit uxorem unde insula post mortem Cohelis sibi deuenit. Hoc et ipsi Britones attestantur, licet alibi legatur quod fuerit Treuirensis* L (73-75). Om. PBi i VE*.

Per què hu d'ells, qui avia nom Judes, dix:

—Jo sé que ella vol apendra on és lo fust de la creu en lo qual fo posat Jhesuchrist.⁶⁶ Per què us gardats que nagú no li u digua; cor, si u fets, sapiats que la nostra lig serà destrobida, e tot ço que nostros pares nos ensenyaren. E açò dix En Zatzheus,⁶⁷ [mon avi, al meu pare]⁶⁸ En Simeon. E mon pare, quant se murí, ho⁶⁹ dix a mi, dient:⁷⁰ «Veges, fill, quant se sercarà la creu de Jhesuchrist, tu la ensenya ans que sofires null turment». E, de-quell temps ha ençà, la gent dels jueus no⁷¹ [han regnat],⁷² [e aquels qui-l crucificaren, ell aoren, diens que él és Christ, fil de Déu viu].⁷³ E jo dixí al pare meu si y consentí ell, en la mort, e si-l conech ésser fill de Déu.⁷⁴ E ell me respòs, dient: «Déus sap, fill meu, que jo null temps no estaguí en lo concell de-quells, ans moltes veguades lus contradixí a lur voluntat. E, con ell castigàs los vicis dels fariseus, ells lo crucificaren; mas ell ressucità al terç die e pujà en lo cel en presència dels seus dexeables. En lo qual creech sent Esteve, [ton frare],⁷⁵ qui fo per ell allapadat per los jueus follament. Per què-t guarda, tu, fill, que no digues mal d'ell ne dels seus dexeables!».⁷⁶

On dixeren los jueus a En⁷⁷ Judes:

—Nos no hoim dir als jueus anch aytals paraules d'ell com tu dius, mas, [si la regina no-t demana d'aysò],⁷⁸ garde't d'açò que tu no li u digues!

66. Jo sé que ... Jhesuchrist] *Eu sé que ela vol de nós apenre on és lo fust de la crou en la qual fo pausat Jhesuchrist* PB, *Yo sé que Helena vol lo fust de Jesuchrist de tot en tot i, Scio enim quia uult a nobis discere ubinam sit lignum crucis in quo Ihesus crucifixus fuit* L (79).

67. En Zatzheus] *En Zaceus* PB, *en Zacheus i, Zacheus* L (82).

68. mon avi, al meu pare] *mon frare avi del meu pare* V, «*Sapiau, per cert, que mon avi dix a mon pare i, auus meus ... patri meo* L (82). Editem segons P.

69. ho] e V. Editem segons i.

70. avi del meu ... dient] Estil directe en i.

71. no] om. V, *Nusquam* L (84). Editem segons i.

72. han regnat] *an renyat* V, à *renegat* PB, *regnabit* L (84). Editem segons i.

73. e aquels qui-l ... viu] *sed illi qui crucifixum adorant quia ipse est Christus filius dei* L (84). Editem segons P.

74. E jo dixí ... Déu] *Al qual eu dixi: —O pare meu, si:ls nostres pares conegren Él ésser Fil de Déu verament, per què-l crucificaren?* PB, *Cui ego dixi: “Pater mi, si uere patres nostri ipsum esse dei filium cognouerunt, cur ipsum crucis patibulo affixerunt?* L (85-86).

75. ton frare] om. Vi, *frater tuus* L (91). Editem segons P.

76. En lo qual ... dexeables] om. i. Om. *Non uidetur autem multum probabile quod pater istius Iude tempore passionis Christi esse potuerit, cum a passione Christi usque ad Helenam, sub qua Iudas fuit, fluxerunt plus quam ducenti septuaginta anni, nisi forte diceretur quod tunc homines plus quam modo uiuebant* L (93). Om PBi i VE*.

77. a En] en V.

78. si la regina no-t demana d'aysò] om. i, *de hoc regina quesierit* L (94). Editem segons P.

On, com tots estiguessen denant la regina e la regina los demenàs del loch hon fo Jhesuchrist crucificat, ells no li volgueren lo loch en n'guna menera ensenyar. Per què ella los menà cremar. E, adonchs, temén, liuraren-li En Judes, dient:

— Aquest és, dona, hom just e fill de profeta e coneix bé la nostra lig. E ell dir-t' à ço que-t volràs.

E, adonchs, ella jaquí anar tots los jueus e tench En Judes per cabal,⁷⁹ al qual dix:

— Mort he vida t'és aparallade. Elageix qual te vulles. Mostre'm lo loch qui és apellat Gòlgota, on fo crucificat Nostre Senyor, per ço que jo pusque atrobar la sua creu!

E En Judes li respòs:

— En qual menera ho puch jo saber, com ja age CC anys pessats e⁸⁰ jo no fos nat al crucificar?⁸¹

E ella dix:

— Fer-t' é murir de fam, si no m' o dius.⁸²

Per què lo feu metra en un pou, e aquí ela-l feya morir e turmentar per fam. E, com ell estigués aquí per VI⁸³ dies sens⁸⁴ menjar, en lo VIIe die ell demenà que hom lo'n tragués e dix que ell mostraria la creu. E, quant fo fora del pou, ell anà al loch on la creu era [e orà],⁸⁵ per què lo loch se escomoch, e sentiren fum bé odorant de marevellosa odor, axí que, marevellant-se, En Judes, molt alegra,⁸⁶ dix:

— En veritat, Christ, tu est Salvador del món.

Era en aquell loch, segons que és legit en les Istòries escolàstiques, lo temple de Na Venus, que avia fet N'Adrià,⁸⁷ l'emperador, per ço que, si n'agun cristià hi aorave, que fost vist ahorar [Na Venus; e per aysò aquel loc era]⁸⁸ gítat a oblit.⁸⁹ Per què la regina feu destruir aquell temple de tot en tot e feu lo loch estrènyer.⁹⁰ Aprés açò, se senyí En Judes bé

79. per cabal] om. i, solum L (99).

80. e] o V, om. P, ne i, et L (104). Esmenem la lliçó segons L.

81. al crucificar] en aquel tems PB, al crucificament i, illo tempore L (104).

82. Fer-t' é ... dius] Per sel qui fo crucificat te faré morir de fam si no-m dius veritat PB, De fam te faré morir si no-m dius veritat d'açò que-t deman i, Per crucifixum fame te perimam nisi mihi dixeris ueritatem L (105).

83. vi] om. V, sex L (107). Editem segons P.

84. sens] per V, tristament senes PB, sine L (107). Editem segons i.

85. e orà] om. i, et ibidem orasset L (108). Editem segons P.

86. Om. manibus plauderet L (108). Om. PBi.

87. Adrià] Adorià V, Adrianus L (110). Editem segons P.

88. Na Venus ... era] la ýdola i, in loco ... Venerem L (110). Editem segons P.

89. gítat a oblit] om. i, et pene obliuioni datus fuerat L (110).

90. estrènyer] om. E, ensenyar V, laurar i, destrui L (111). Editem segons P.

estret e comensà a cavar e, quant ach cavat xx passos, ell trobà tres creus amaguades, les quals aportà⁹¹ a la regina. On, con ells no sabessen divisir la creu de Jhesuchrist de-quelles dues dels ladres, ells posaren les creus enmig de la ciutat e aquí ells preguaren Déu que-ls mostràs la sua glòria sobre aquelles creus. On, com⁹² un jovencell aportàs hom mort per la ciutat, En Judes tench lo lit⁹³ e posà la primera creu e la sagona sobra lo mort, mas gens per so no⁹⁴ ressucità; e posà-li la terça e mantinent lo macip ressucità.

Ès legit en les Istòries ecclesiàstiques que, com una fembra⁹⁵ de la ciutat jagués mig morta, lo bisbe⁹⁶ de Jherusalem pres la primera creu e la sagona e posà-les sobra la fembra malalta, mas res no li aprofitaren; e posà-li la terça dessús, e mantinent fo guarida.⁹⁷

Diu sent Ambròs que la creu de Jhesuchrist fo dividida de les altres per lo títol que y posà Pilat, lo qual títol fo aquí atrobat.⁹⁸ El diable deija en l'ayre, cridan:

—En Judes, què as fet? Tu as fet al meu contrari Judes, altra Escariot, contra la sua obre; cor aquell feu per mon⁹⁹ concell la traïció de la creu, e tu, altra la mia voluntat, as sercade e trobade¹⁰⁰ la creu de Jhesuchrist. E per aquell altra Judes he jo moltes ànimes gonyades,¹⁰¹ e per aquell [regnava en]¹⁰² lo poble,¹⁰³ e per tu son jo gitat del regne. Jo faré levar contra tu altra rey [qui-t farà]¹⁰⁴ tota¹⁰⁵ aquesta fe que as negade ab turmens atorgar.¹⁰⁶

E, quant hoý la veu del diable, En Judes, ell lo malahí, [dient:

91. Om. *protinus* L (112). Om. PBi.

92. Om. *circa horam nonam* L (114). Om. PBi.

93. *tench lo lit*] *lo féu aturar i, feretrum tenuit* L (114).

94. *no*] *no* e V.

95. *fembra*] *dona i, mulier primaria* L (116).

96. *lo bisbe*] *Macharius episcopus* L (116).

97. *fo guarida*] *mulier apertis oculis sanata surrexit* L (117).

98. *atrobat*] *atrobat ... aquí legit* P, *atrobat e ligat* B, *inuenit et legit* L (118).

99. *Judes, altra Escariot ... per mon*] *En Judes l'autre per* P.

100. *sercade e trobade*] *trobada* PB, *inuenisti* L (122).

101. Om. *per te perdere uideor iam lucratas* L (124). Om. PBi.

102. *regnava en*] *renegave* Vi, *regnabam in* L (124). Editem segons P.

103. *e per aquell regnava en lo poble*] om. i.

104. *qui-t farà*] *suscitabo* L (125). Editem segons P.

105. *tota*] *tota* a V.

106. *qui-t farà ... atorgar*] *qui fidem deserens crucifixi cum tormentis te negare faciet crucifixum* L (125). Om. *Quod quidem de Iuliano apostata dictum uidetur qui Iudam episcopum Iherosolimis factum multis tormentis affecit et martyrem Christi fecit* L (126). Om. PBi.

— *Jhesuchrist te dampne en infern en foc perdurable!*¹⁰⁷

Après açò, En Judes se batià e ach nom En Quiriach; e, quant lo bisbe de Jherusalem fo mort, ell fo ordonat en bisbe.

Mas, com sancta Alena no agués los claus de Jhesuchrist, [ela pregà sent Quiriaci, bisbe, que anés en aquel loc e que queregés los clavels de Jhesuchrist].¹⁰⁸ On, con ell anàs là e pregàs Nostre Senyor, mantinent los claus resplendiren en aur devant ell, e ell pres-los humilment e devota e portà'ls a la regina. E la regina, quant los viu, sí s'ajonollà a ells e ab lo cap enclinat molt homilment los aborà. Enaprés, ella aportà una part de la creu a son fill e l'altra partida ella jaquí que hom la ornàs en argent.¹⁰⁹ E dels tres claus de la sua passió, diu Eusebi¹¹⁰ que de l'un clau cèsar feu fer un ferre que portàs en la batayla, e dels altres dos él orlà¹¹¹ lo seu elm.¹¹²

E alguns recompten, axí com fa En [80b] Gregori de Tors, qui diu que IIII¹¹³ claus foren en la passió de Jhesuchrist e al seu cors fermats,¹¹⁴ dels quals sancta Elena feu fer un fre a l'emperador,¹¹⁵ ço és a saber, dels dos claus; e lo terç ela posà en la ymage de Contastí qui és en Roma.¹¹⁶ Altre¹¹⁷ dien que-l gità en la mar Adriàtich, en la qual peria molta gent, per què nuyl hom no y naveguaue tro a aquel temps que-l dit clau hi fo.¹¹⁸ E manà, d'altra part, que hom colgués¹¹⁹ aquela festa del trobament de le Sancta Creu cascun any.¹²⁰

107. dient: «Jhesuchrist ... perdurable»] dient: «Jesuchrist te damne en infern» i, dicens: «Christus te dampnet in abyssis ignis eterni» L (127-128). Editem segons P.

108. *ela pregà ... Jhesuchrist] ella pregà lo bisbe que anàs en aquell loch cercar los claus de Jesuchrist i, rogauit episcopum Quiriacum ut ad locum pergeret et clauos domini inquireret* L (130). Editem segons P.

109. A partir d'ací reprenem el text que conserva el ms. E.

110. *E dels tres ... Eusebi] E portà los claus ab què fo crucifiquat Jhesuchrist a son fill, dels quals segons que diu Euzebi de Cesarea Pi, Clavos vero quibus dominicum fuerat corpus affixum portat ad filium, ex quibus, ut Eusebius Cesariensis refert* L (134).

111. *orlà] hornà* PBVi, *armauit* L (134).

112. *diu Eusebi que ... elm] ut Eusebius Cesariensis refert, frenos quibus uteretur ad bellum composuit et ex aliis galeam suam armauit* L (134).

113. *IIII] III E, quatuor* L (135). Editem segons V.

114. *en la passió ... fermats] in dominico corpore* L (135).

115. *a l'emperador] del caval del emperador V, a son fill i, imperatoris* L (135).

116. *qui és en Roma] que Rome supereminet urbi* L (135).

117. *Altre] altres* E, *et quartum* L (135).

118. *Altre dien que-l ... fo] e-l · IIII · ela gità en la Mar Adriàtica la qual perien moltes gens, per què hom no y navegava entrò en aquel temps* PB, om. Vi, *quartum in mare Adriaticum quod usque tunc fuerat nauigantium uorago proiecit* L (135).

119. *colgués] sollempniter celebrari* L (135).

120. Om. *Ambrosius uero sic ait: 'Quesiuit Helena clauos domini et inuenit et de uno frenos fieri precepit, de altero dyadema intexuit; recte clauus in capite: corona in uertice, in manu habena: ut sensus premineat, fides luceat, potestas regat'* L (136-139). Om. PBVi i E*.

Enaprés En Julià Renegat ocís sent Quiriách per tal com trobà la Sancta Creu, e esforçà's de destroyr lo senyal de la creu per tot loch.¹²¹ E, com En Julià anàs contr-els persienchs, él preguà En Quiriách que sacrificàs a les ýdoles. Mas, com él no u volgués fer, él li tolch la man dreita e dix:

—Aqueste mà ha escrites moltes pístoles per les quals són molts hòmens revocats que no volen sacrificar als déus.¹²²

Per què En Quiriách li dix:

—Molt m'as profitat, e veg que es sens seny,¹²³ car, abans que yo creegués en Jhesuchrist, yo escrisch moltes letres a les sinagoges dels jueus que n'agun no creegués en Jhesuchrist. E vec que are has trencat tot l'escàndel del meu cors.¹²⁴

E, adonchs, En Julià feu fondre plom e metre en la bocha d'En Quiriách. Enaprés él lo feu posar en un lit de ferre e feu-li posar dejús carbó cremant e sal ab grex. Mas, com sent Quiriách estigués sens tot mal, En Julià li dix:

—Si tu no vols sacrificar [als nostres déus],¹²⁵ almenys digues que no est crestià!

E, com él¹²⁶ no ho volgués fer, En Julià feu fer un pou¹²⁷ en què mès moltes serpents verinoses e feu gitar aquí sent Quiriách, e mantinent les serpens foren mortes.¹²⁸ Enaprés En Julià feu metre En Quiriách en una caldera d'oli bulent, [80c] e estech lahins sens tot mal.¹²⁹ Per què En Julià, molt irat, li feu traücar¹³⁰ lo pits ab un coutel; e axí, merturiat, él se n'anà a Déu.¹³¹

121. *per tal com ... loch]* segons *que-s segueix* V, *cum ubique signum crucis destruere niteretur* L (140).

122. *déus] ýdoles* P, *deorum* L (143).

123. *e veg que es sens seny]* *can senes sen* PB, *en ço que m'as fet i, canis insensate* L (145).

124. *E vec que ... cors]* e *vec-te que ara és trencat tot l'escàndel del meu cors* P, *per què és dret que-n sien punides les mans i, Et ecce, nunc scandalum mei corporis abscondisti* L (146). *E, com En Julià ... cors]* om. V.

125. *als nostres déus]* *diis* L (150). Editem segons V.

126. Om. *execrans* L (151). Om. PBVi.

127. *un pou]* *altam foveam* L (151).

128. *mortes]* *mortos* E, *mortui* L (151). Editem segons P.

129. *e estech lahins sens tot mal]* *qui dum se signans sponte intrare uellet, rogans dominum ut eum iterum in lauacro martyrii baptizaret* L (153).

130. *traücar]* *trancar* B, *trocar* V, *trençar i, perforari* L (153).

131. *e axí, merturiat, él se n'anà a Déu]* *et sic in domino consummari promeruit* L (153).

De la virtut de le Vere Creu¹³²

Con sie gran la vertut de la creu en aquel fael notari apar¹³³ qui fo enganat per l'encantador,¹³⁴ qui l'adux en aquel loch hon él apellave los demonis, a él promatén que-l faria molt rich hom. E veus que él vaé un sarrahí negre¹³⁵ qui estave sobre una alte cadira, e estaven costa él molts d'altres diables¹³⁶ ab lances e ab fusts. Adonchs, aquel diable demanà a l'encantador, dient:

— Qui és aquel ifant?¹³⁷

Hon l'encantador li respòs:

— Senyor, serv vostre és.¹³⁸

Al qual ifant dix lo demoni:

— Si tu-m vols ahorar e vols ésser serv meu e-l teu Christ renegar, yo-t faré seer a la mia dextra, coste mi.¹³⁹

E aquel, soptosament, feu lo senyal de la creu¹⁴⁰ e dix que él era servidor de Jhesuchrist¹⁴¹ verament. Per què, soptosament,¹⁴² tota aquela multitut de demonis s'esvenehí.¹⁴³

Aprés assò, lo demont dit notari entrà ab son senyor al temple de Sancta Sofia, e veeren aquí la ymage del Salvador. E lo senyor veé que la ymage guardave molt lo notari. Per què, maraveylat, él lo feu mudar a le drete part, e veé que la ymage guardave molt lo notari e fort diligentment. Per què altre veguade él lo feu mudar a le sinestre part e altre veguade la ymage girà envers él sos huyls per veer-lo. E, adonchs, lo senyor li dix què avia él fet per Nostre Senyor que axí-l guardave la ymage. E él dix que no sabie que agués fet nagun bé, sinó que no-l volch renegar¹⁴⁴ devant lo diable.¹⁴⁵

132. Aquest epígraf no apareix en els altres testimonis. Com que en E manca el comentament del capítol, el copista degué pensar que començava en aquest paràgraf.

133. *apar*] *opar* P, om. V, *patet* L (154).

134. *encantador*] *magus* L (154).

135. *sarrahí negre*] *magnum Ethiopem* L (155).

136. *altres diables*] *alios Ethiopes* L (155).

137. *ifant*] *puer* L (157). Es refereix al notari.

138. *serv vostre és*] *nostre és i, servus uester est* L (158).

139. *Hon l'encantador ... mi*] om. V.

140. *feu lo senyal de la creu*] *li mostrà lo seyal de la crou* PBVi, *signum crucis edidit* L (160).

141. *Jhesuchrist*] *creu i, Christi saluatoris* L (160).

142. Om. *ut edidit signum crucis* L (161). Om. PBVi.

143. *s'esvenehí*] *se n'anà* V, *desaparegué i, evannit* L (161).

144. *renegar*] *negar* P, *negare* L (165).

145. *diable*] *diable, qui-l ne requiria i, dyabolo* L (165).

NOTES CONTEXTUALS

a. Data de celebració: 3 de maig. Aquesta festivitat commemora el trobament de la creu de Crist per iniciativa de santa Helena. La llegenda de la recuperació de la creu s'originà a Jerusalem en la segona meitat del segle iv.

b. «v milia cxc et xxxiii», és a dir, 5.232 anys ($5.000 + 199 + 33$, l'edat de Crist). El ms. llatí V diu cc en lloc de cxc, error que potser ha causat part d'aquest ball de xifres.

c. «Nathinei» són els servidors del temple per sota dels levites.

d. Constantí I el Gran, emperador romà del 312 al 337.

e. Eusebi, papa del 309 al 310.

f. Constanci, emperador romà del 293 al 306.

g. Maxenci, emperador romà del 306 al 312, quan va ser derrotat per Constantí.

h. Es refereix al pont Milvio, al nord de Roma.

i. Adrià, emperador romà del 117 al 138.

La *Legenda aurea* és una col·lecció de vides de sants i festivitats eclesiàstiques compilada pel frare dominic Jacobus de Voragine en el segle XIII. Va circular per tot Europa en milers de còpies manuscrites i va ser traduïda en diferents llengües. La traducció catalana es conserva en diversos manuscrits datats entre la fi del segle XIII i el XV i en diverses edicions del segle XVI. El còdex N-III-5 conservat a El Escorial és el més antic d'una de les dues branques de la traducció.

Aquest tercer volum conté quaranta-un capítols més, des de l'episodi de la trobada de la Vera Creu fins al capítol dels sants Simplicí i Faustí. Incorpora, a més, unes quantes vides que Voragine no va incloure en l'obra en llatí, com la de santa Clara, fundadora de l'orde de les Clarisses, o les de sant Antoni framenor, sant Ponç, santa Quitèria i les d'altres sants amb molta tradició en els territoris de parla catalana, com sant Feliu i sant Cugat. Destaquen especialment els capítols dedicats a santes de vida atzarosa, ben atractius des del punt de vista narratiu, com les santes transvestides (santa Marina i santa Teodora) o el de santa Maria Magdalena, la pecadora que va redimir Jesús. No hi manquen sants de gran transcendència en el territori peninsular, com l'apòstol sant Jaume.

TEXTOS I ESTUDIS DE CULTURA CATALANA

Publicacions de l'Abadia de Montserrat

